

Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут новітніх освітніх технологій
Кафедра правознавства і гуманітарних дисциплін ВННІЕ

БУРДЕЙНА Людмила Валентинівна

Психологічні особливості прояву креативності в учнів підліткового віку /
Psychological features of creativity manifestation in adolescent students

кваліфікаційна робота студентки групи ПСзм-22

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ КРЕАТИВНОСТІ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	6
1.1. Сутність та психологічна структура креативності підлітків	6
1.2. Психологічні особливості розвитку та прояву креативності у підлітковому віці	11
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ КРЕАТИВНОСТІ В УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	17
2.1. Методики оцінки прояву креативності в учнів підліткового віку	17
2.2. Діагностика психологічних особливостей розвитку креативності учнів підліткового віку	23
2.3. Емпіричний аналіз особливостей креативності підлітків	28
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ КРЕАТИВНОСТІ В УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	33
3.1. Прогресивні психологічно-діагностичні методики для виявлення обдарованості та креативності підлітків	33
3.2. Психокорекційні заходи креативної спрямованості для учнів підліткового віку	38
ВИСНОВКИ	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47
ДОДАТКИ	51

ВСТУП

Підлітковий вік є особливим періодом, адже на цьому етапі активно формується велика частина психічних процесів. Цей період характеризується значним підвищенням пізнавальної активності, розширенням обсягу знань та появою нових мотивацій до навчання, що дає можливість підліткам займатися самостійною творчою діяльністю. Важливі зміни також відбуваються в розвитку самосвідомості, і особистість активно формується. Усі ці чинники створюють сприятливі умови для розвитку креативних здібностей. Тому проблема виявлення та розвитку креативності набуває особливого значення. Дисбаланс між недостатньою розробленістю практичних інструментів розвитку обдарованості та соціальним запитом на креативну особистість, яка виникла недавно, стимулює зростання інтересу до вивчення розвитку креативності у підлітків. І в нашій державі, й за кордоном, вчені приділяють значну увагу теорії та практиці виховання молодого покоління через творчість і креативність.

Важливо зазначити, що проблема креативності та творчого мислення стала предметом досліджень численних вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких можна виокремити таких, як Дж. Гілфорд, Д. Богоявленська, В. Клименко, Я. Пономарьов, В. Моляко, В. Рибалка, Д. Халперн, Е. Торранс. У їхніх наукових працях розглянуті різноманітні аспекти цієї проблеми, зокрема: креативність як потреба в дослідницькій діяльності, сутність творчого процесу та особливості креативного мислення, здатність до конструктивного нестандартного мислення, інтелектуальна рефлексія, а також питання оптимізації творчого мислення. Дослідження, які вивчають особистісні та мотиваційні фактори як джерела креативних здібностей, описані О. Жигайло, В. Дружиніним, М. Саврасовим, Т. Дучимінською. Крім того, креативність у контексті поняття обдарованості, як комплексного явища, вивчали В. Моляко, С. Максименко та інші науковці.

Дослідники приділяють значну увагу вивченню функцій, структури та природи креативності, аналізу змістових характеристик, а також впливу інформаційно насиченого середовища на розумовий розвиток особистості. Окрім

того, активно розробляються психологічно орієнтовані тренінгові програми для розвитку креативного мислення. Проте, наявне протиріччя між нагальною потребою в ефективному розвитку креативності у підлітків і реальним станом освітньої практики, що досі базується на традиційних підходах до навчання.

Метою даного дослідження є теоретичне обґрунтування та представлення результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей розвитку креативності учнів підліткового віку.

Мета дипломної роботи окреслила *основні завдання дослідження:*

- на основі теоретичного аналізу визначити ключові напрямки дослідження та розвитку проблеми креативності серед підлітків;
- вивчити особливості підліткового віку та прояви креативності в цьому періоді;
- теоретично обґрунтувати зміст та критерії розвитку креативності учнів підліткового віку;
- дослідити психологічні аспекти розвитку креативності у підлітків;
- визначити фактори, що стимулюють розвиток креативності в підлітковому віці;
- провести емпіричний аналіз специфічних рис креативності серед підлітків.

Об'єктом дослідження є креативність підлітків та способи її прояву.

Предметом дослідження є психологічні особливості прояву креативності учнів підліткового віку.

Методи дослідження. Ця робота ґрунтується на теоретичних та методологічних дослідженнях українських і зарубіжних науковців, які вивчали психологічні особливості прояву креативності серед підлітків. Для дослідження креативності були використані різноманітні методи: аналіз творчих особистостей за допомогою малоформалізованих діагностичних методів (біографічний метод, спостереження, аналіз підсумків творчої діяльності, бесіда); а також формалізовані методи, зокрема тести творчого мислення, тести на креативність (невербальна креативність за методикою Е. Торренса, Дж.

Рензуллі, методика Джонсона й С. А. Медніка, експрес-метод Ф. Вільямса та інші). Ці методи дозволили зробити висновок, що розвиток креативності має дві основні фази: розвиток первинної креативності та формування спеціалізованої креативності. У роботі були застосовані такі методики, як моделювання, порівняльний та системний аналіз, комплексний підхід, систематизація, а також статистичний та графічний аналіз, експертні оцінки, структурно-логічний аналіз.

Наукова новизна отриманих висновків полягає в покращенні основ теорії, окресленні науково-методичних підходів та пропозиції практичних рекомендацій для зростання ефективності досліджень психологічних аспектів прояву креативності серед учнів підліткового віку. Вибрані діагностичні методики відповідають потребам сучасного суспільства; проведено емпіричне дослідження проявів креативності.

Практична значущість результатів які було отримано в дослідженні проявляється в можливості їх застосування, як в психологічній, так і в педагогічній практиці педагогів, викладачів, психологів. Також, окреслені висновки можуть бути корисними для батьків щоб створити дружнє, дитино-центричне середовище сприяння розвитку креативності підлітків. Запропонована, в рамках опрацювання проблеми, програма розвитку креативності може слугувати основою для розробки навчальних курсів, тренінгів, семінарів.

Обсяг та структура праці. У роботі виокремлено вступ, три розділи, висновки, містить перелік використаних джерел. Загальний обсяг праці 61 сторінка комп'ютерного тексту має 9 таблиць, 2 рисунків, 4 додатки, 48 найменувань використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ КРЕАТИВНОСТІ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

1.1. Сутність та психологічна структура креативності підлітків

У сучасному суспільстві ідеї стали найбільш затребуваним ресурсом. Люди, які втілюють у життя власні, найнеймовірніші задуми, сприяють розвитку прогресу та змінюють світ. Тільки гнучкий розум, позбавлений обмежень і правил, і впевнений у своїх силах, здатний генерувати такий креатив. Саме таким розумом володіють сучасні підлітки, які завдяки своїм психологічним особливостям можуть долати всі бар'єри та обмеження, давати волю своїй фантазії та нестандартно мислити.

Підлітковий вік часто визначають як «перехідний» період, що є проміжком між дитинством і дорослістю. У сучасному суспільстві цей період, що охоплює підлітковий та юнацький вік, є тривалим процесом переходу від дитячого віку до дорослого. Підлітки вже не сприймають себе як дітей, не хочуть, відношення до себе ставилися як до малих. Водночас вони усвідомлюють, що ще не досягли того рівня дорослості, щоб приймати важливі рішення і нести повну відповідальність. На думку психологів «підлітковий вік є унікальним, адже багато складових психіки у цей період знаходяться у стадії активного формування. Для підлітків характерні пізнавальна активність, розширення інтересів, поява нових мотивів навчання. Суттєві зрушення спостерігаються у розвитку самосвідомості, відбувається активне становлення особистості. Все це сприяє розвитку творчих здібностей» [8; 11; 21; 26].

«Розвиток креативного потенціалу підлітків має свої специфічні особливості, значною мірою зумовлені віковими змінами характеру» [9]. Термін підлітковості являється одним із найбільш кризовим термінів в житті, пов'язаних із інтенсивним становленням основних особистісних компонентів, що

«супроводжується суттєвими фізіологічними змінами, зокрема, статевим дозріванням. Цей вік є часом формування світогляду – системи поглядів на навколишній світ, власну особистість та оточуючих людей» [36]. Однією із характерних рис є посилення впливу однолітків. Саме в цьому віці виникає потреба порівнювати себе з іншими, що може відбуватися як свідомо, так і несвідомо.

Особливою рисою даного віку є «розвиток навичок взаєморозуміння та взаємодії. На основі психологічної сумісності, спільних інтересів чи взаємної привабливості у підлітків формуються дружні стосунки, виникають перші почуття. Психологи стверджують, що саме ці характеристики дозволяють, наприклад, вчителю організовувати творчу діяльність школярів у групах» [11], які утворюються за ініціативою самих підлітків.

«Для багатьох підлітків основною діяльністю є спілкування, проте важливою є різниця в тому, у якій саме сфері це спілкування відбувається. Ця діяльність не є природною для підлітка, а визначена конкретною соціальною ситуацією, в якій він знаходиться. Одна з ключових рис цього віку – професійне самовизначення, де важливу роль відіграють особисті інтереси. Однак, на жаль, не у всіх старшокласників ці інтереси є стійкими, як і їхня психіка в цілому» [1].

Іноді спілкування з однолітками здатне принести підлітку більше задоволення і допомогти в задоволенні його потреб, що може призвести до відчуження від школи та родини. Проте саме творчість учня-підлітка здатна стати захистом від деструктивного впливу зовнішнього світу. Підлітки мають деякі можливості щоб відчувати власну індивідуальність. Саме розвиток своєї особистості є однією з них, орієнтуючись на образ дорослої людини, оскільки дорослий в очах підлітка є символом самостійності, лідерства та соціальної креативності. Тому одне із перших прагнень підлітка – це «довести собі та оточуючим, що він вже не дитина. Щоб здійснити самостійні вчинки, підліток невідворотно переконується, що має на це право, бо він уже дорослий» [26]. Саме в цей момент проявляється його потреба в саме креативності.

Креативність – «(лат. creatio – створення) – творча, новаторська діяльність; новітній термін, яким окреслюються творчі здібності індивіда, що характеризуються здатністю до продукування принципово нових ідей і що входять в структуру обдарованості як незалежний фактор» [26]. Попередньо в різних джерелах літератури застосовувався термін «творчі здібності» [2], однак пізніше почав витіснятися «мовним запозиченням з англійської мови (creativity, creative)» [17].

Деякі автори розглядають «креативність лише в межах якісно високого інтелекту як різновид інтелектуальної поведінки. Креативність проявляється в успішному здійсненні трьох фаз – вмінні самостійно бачити і ставити проблеми, знаходити їх рішення і творчо втілювати їх у конкретному продукті. Кожна креативна людина вкладає творче начало у всі види діяльності» [19].

Батьки часто хочуть, щоб їхні діти знаходили нестандартні підходи до вирішення питань, були креативними, почувалися впевнено в різних сферах життя, прагнули займатися цікавими справами, підходячи до них творчо й мали відчуття стилю. Проте вони також бажають винятково чинити вплив на вибір своїх дітей, пропагувати свої погляди і контролювати усі їх дії, порушуючи тим самим особистий простір підлітка. Це породжує конфлікти між поколіннями, що, в свою чергу, стає стимулом для змін у житті підлітків.

Деякі автори «розглядають креативність лише в межах якісно високого інтелекту як різновид інтелектуальної поведінки, визначають креативні здібності як один з чотирьох типів інтелектуальних здібностей або властивостей інтелекту поруч з конвергентними здібностями, здатністю до навчання й пізнавальними стилями. У сучасній українській психологічній науці креативність розглядається як характеристика інтелекту, який є цілісним інтегрованим психічним утворенням і забезпечує породження, конструювання й перебудову особистісних ментальних моделей світу» [10; 14; 22].

Розвиток креативних здібностей у підлітковому віці залежить від взаємодії кількох факторів (табл. 1.1): внутрішніх, до яких відносяться індивідуально-психологічні та вікові характеристики й особистості (рівень тривожності,

самооцінка, агресивність, акцентуації характеру, спрямованість особистості, властивості ВНД та інші), статеві відмінності, стратегії та стилі організації розумової діяльності, а також зовнішніх чинників, зокрема впливу мікросередовища, такого як система й характер родинного виховання, вплив школи та взаємодія із однолітками. Така значущість спілкування та виразна креативність на цьому етапі дають підстави вважати, що між цими характеристиками існує певний взаємозв'язок.

Таблиця 1.1

Чинники розвитку креативних здібностей

Категорія чинників	Чинники	Опис
Внутрішні чинники	1. Вікові особливості	Зміни в розвитку підлітка, пов'язані з фізіологічними та психологічними процесами на різних етапах.
	2. Індивідуально-психологічні особливості (самооцінка, тривожність, агресивність)	Психологічні особливості, такі як самооцінка, рівень тривожності, агресивність та інші.
	3. Спрямованість особистості	Схильність до певних життєвих цілей та поведінки, визначена індивідуальними особливостями.
	4. Акцентуації характеру	Особливості характеру, які можуть бути яскраво виражені в підлітковому віці.
	5. Властивості ВНД	Функціонування вищих нервових процесів, таких як увага, пам'ять, мислення.
	6. Статеві відмінності	Різниця в психологічних характеристиках між хлопцями та дівчатами, що може впливати на розвиток творчих здібностей
	7. Стилi організації розумової діяльності	Способи, за допомогою яких підлітки організовують свою розумову діяльність
Зовнішні чинники	8. Характер сімейного виховання	Особливості взаємодії в сім'ї, батьківське виховання.
	9. Система сімейного виховання	Структура та стиль сімейного виховання, що впливають на розвиток підлітка.
	10. Вплив школи	Вплив навчального закладу та соціальних взаємодій з однолітками на розвиток особистості.

Джерело: адаптовано автором за даними [6; 8; 47]

Ураховуючи широкий спектр визначень креативності (як здатності генерувати оригінальні ідеї, відкидати стереотипні підходи до мислення, здатності до формулювання гіпотез, створення нових комбінацій чи термінів), її

«загальна характеристика полягає в тому, що креативність – це здатність створювати не лише нове, а й оригінальне та нестандартне» [15].

«Незважаючи на значну кількість емпіричних досліджень, концептуальної ясності щодо поняття «креативність» немає. Щораз частіше використовується в науковій літературі поняття «креативність» як синонім до слова «творчість». Проте слід зауважити, що творчість і креативність – це різні поняття. Спостерігається тенденція до розрізнення понять «креативність» і «творчість», де останнє розглядається в більш широкому контексті» [40].

Креативність вважається ключовим і досить самостійним фактором обдарованості, який рідко виявляється в тестах на інтелект чи академічних досягненнях. Вона визначається не стільки критичним оцінюванням нових ідей через призму наявного досвіду, скільки відкритістю до нових концепцій і здатністю знаходити нестандартні способи вирішення проблем.

Хоча терміни «креативність» і «творчість» схожі за значенням, між ними все ж існують деякі нюанси. Творчий процес базується на натхненні автора та його здібностях, що означає, що творчість неможлива без цього внутрішнього спонукання. У багатьох дослідженнях творчість розглядається як процесуальна характеристика, оскільки інколи цей процес не завершується створенням оригінального продукту, але він є важливим для розвитку навичок, що сприяють розвитку креативності. Креативність, в свою чергу, ґрунтується на прагматизмі, тобто націленості на доцільність і корисність кінцевого продукту. Від емоцій та настрою саме творчі особистості найчастіше залежні. Креативність розглядається як загальна здатність людини до новаторства та творчого підходу в різних сферах її діяльності.

«Креативність – це не лише здатність створювати щось нове, але це здатність створювати щось нове з певною метою. Креативність у більшості досліджень представлена як якісна характеристика, оскільки пов'язана із створенням оригінального продукту, який можна оцінити за певними критеріями. Креативність має індивідуальну міру вираження. Існує безліч різних визначень креативності, однак більшість авторів розглядають її не як процес (як

у випадку творчого або продуктивного мислення), а як властивість особистості» [33].

Головна відмінність між творчістю та креативністю полягає в тому, що творчість оцінюється не за якістю кінцевого результату, а за характеристиками та процесами, які стимулюють творчу активність, тоді як креативність завжди пов'язана з подоланням стереотипів та створенням абсолютно нових ідей.

У кожної людини є її світ – внутрішній та унікальний. Особистість відрізняється вміннями відображати навколишній світ й виявляти власну творчу сутність, реалізуючи креативний потенціал. Проте завдання навчання й виховання та їх цілі не завжди сприяють розвитку дитячої креативності. Таким чином, формування та становлення креативності особистості триває протягом усього життя, та одним із основних критеріїв розвитку особистості є саме творчість, оскільки як раз уява, як внутрішній механізм, сприяє прояву творчості на різних етапах життя.

1.2. Психологічні особливості розвитку та прояву креативності у підлітковому віці

Проблема формування креативної та творчої особистості є надзвичайно важливою для прогресу будь-якого суспільства, оскільки вона визначає шляхи науково-технічного розвитку та створення новаторських технологій у різних сферах життя. «Забезпечення умов для формування освіченої, творчої, креативної особистості, а також для реалізації її природних здібностей є одним із ключових завдань стратегічного розвитку освітньої системи нашої країни» [2].

Основні сучасні концепції розвитку особистості майбутнього будуються на формулі «Чотирьох К»: «креативність, критичне мислення, кооперація та комунікативні навички як «вміння думати поза рамками». Розвиток креативної особистості в ЄС названо одним із чотирьох стратегічних завдань у галузі освіти,

а ключом до креативності вважається формула, яка включає три «Т»: технологія + талант + толерантність = креативність» [48].

Отже, які ж психологічні особливості розвитку та прояву креативності у підлітковому віці? Підлітковий вік, що триває з 11–12 до 16–17 років, є періодом між дитинством і дорослістю, коли відбуваються значні зміни, зокрема, пов'язані зі статевим дозріванням і вступом у доросле життя. У цей час особистість характеризується підвищеною збудливістю, імпульсивністю та часто неусвідомленим статевим потягом. Провідною діяльністю підлітка є інтимно-особистісне спілкування із однолітками [31].

Основним новоутворенням підліткового віку є виникнення в молодій людини уявлення про себе як особистість, що вже не є дитиною – він починає відчувати себе дорослим і прагне відповідати цій ролі. Унікальність даної особливості, яку звать почуттям дорослості, виявляється у тому, що підліток відмовляється від своєї дитячої ідентичності, але ще не має справжнього почуття повноцінної дорослості, хоч і потребує визнання своєї дорослості з боку оточення.

Згідно з думкою психологів, підлітковий вік є особливим, оскільки на цьому етапі багато аспектів психіки активно формуються. Підлітки відзначаються розширенням інтересів, підвищеною пізнавальною активністю та появою нових мотивацій до навчання. Важливі зміни відбуваються в розвитку самосвідомості, що сприяє активному становленню особистості. Все це створює сприятливі умови для розвитку творчих здібностей.

В підлітковому віці розвивання творчих здібностей зумовлене взаємодією кількох факторів:

а) «зовнішніх, що представлені чинниками мікросередовища: характером і системою сімейного виховання, впливом освітнього середовища і спілкування з однолітками» [27].

б) внутрішніх, серед яких відносяться індивідуально-психологічні та вікові характеристики особистості, такі як акцентуації характеру, рівень тривожності, самооцінка, спрямованість особистості, агресивність, особливості вищої

нервової діяльності та інші, статеві відмінності, а також стратегії та стилі сформованості розумової діяльності [34];

Щодо внутрішніх чинників формування креативно-творчих здібностей підлітків, варто звернути увагу на кілька важливих аспектів. Одним із значущих психічних «новоутворень цього віку є розвиток довільності психічних процесів, що зумовлено, передусім, підвищеними вимогами, які ставляться до них у контексті навчальної діяльності. Підліток уже здатен самостійно організовувати свою уяву, пам'ять, увагу, мислення, а також певною мірою регулювати свої емоційно-вольові процеси» [30].

Назом із формуванням вмінь навчатися й працювати розвивається увага підлітка. Виникає здатність свідомо долати відволікання, направляти увагу до конкретних об'єктів, зосереджуватися на них тривалий термін, переводити увагу на нові завдання та розподіляти її між різними об'єктами, тобто розвиваються вищі довільні форми уваги. Ці зміни є результатом загального психічного розвитку підлітків, зокрема, розвитку їх мислення. Збільшується об'єм уваги, її концентрація та стійкість. Однак ще важко підліткам повністю контролювати увагу за умов підвищених вимог до себе, оскільки цей вік часто супроводжується імпульсивністю. Зростає здатність підлітка зосереджуватись не тільки на візуальних об'єктах, а також на уявних, які виникають у його роздумах. Вдосконалюється навичка переключати й розподіляти увагу, яка стає значно контрольованішою, активізуються елементи саморегуляції та самоконтролю. Формування уваги в цей час безпосередньо пов'язане із розвитком наполегливості, а її наростаюча вільність є найілюстративнішим виявом незалежної активності підлітка. «Активно та значно зростає обсяг пам'яті, причому не лише за рахунок кращого запам'ятовування матеріалу, а й логічного його осмислювання. Пам'ять підлітків, як і їх увага, поступово набуває характеру організованого, регульованого і керованого процесу. Швидко формується смислова логічна пам'ять. Саме в цьому віці пам'ять розвивається в напрямку інтелектуалізації» [18].

Зміни в інтелектуальній сфері підлітка проявляються головним чином в зміні балансу між абстрактним та конкретно-образним мисленням на користь першого, в розвитку здатності до абстрактного мислення, а також у формуванні понятійного мислення. Уява підлітка також підлягає прогресивним змінам. Оскільки уява приймає активну участь у формуванні образів об'єктів, зокрема, збільшується зміст цих самих образів, адже вони не сприймаються безпосередньо, під час осягнення історичних подій, художніх творів, описів, технічних креслень, а також в переміщеннях думки від конкретного до абстрактного й у різних видах творчої діяльності. Завдяки цьому створюються можливості для подальшого розвитку уяви. Розширюються методи утворення образів уяви, і провідним серед них стає мовлення, особливо внутрішнє.

«Психічний розвиток підлітка нерозривно пов'язаний з подальшим розвитком процесу мовлення, що відбувається внаслідок оволодіння рідною мовою, її лексичними, граматичними, фонетичними можливостями. Розвивається мовлення і як засіб спілкування з іншими людьми, і як спосіб набування знань, і як інструмент творення та засіб вираження емоційних станів та вольової регуляції поведінки, і як об'єкт вивчення» [35].

«У цьому віці важливим є також вдосконалення мовлення як основного засобу спілкування» [18]. Зростає зацікавленість у засобах виразності мови, адже багато підлітків вважають своє вміння володіти мовою показником інтелектуальної сили. Розвивається чутливість до художнього слова, і часто з'являється бажання займатися поетичною творчістю. Мова стає формою існування самосвідомості підлітків, виконуючи регулятивну функцію у їх житті. Водночас накопичується досвід активного використання різних мовних категорій, збагачується словниковий запас, ускладнюється синтаксична й граматична структура мовлення, яке стає більш контекстуальним і все менш залежним від конкретної ситуації, хоча елементи ситуативності все ще присутні.

Тож, як система творчих здібностей, креативність, в психології діагностується з різних поглядів: як складне, багатогранне і неоднорідне явище; як процес самоактуалізації; як комплекс специфічних мотиваційно-особистісних

рис; як незалежна та самостійна від інтелекту форма психічної активності; як загальна властивість особистості; як окрема якість мислення. Креативність, як феномен, тісно пов'язана з творчими здібностями людини і стає важливим елементом для досягнення професійної та особистісної ефективності.

Напрацювання багатьох вітчизняних й зарубіжних педагогів показує, що «можливо успішно сформувати у підлітків риси творчої особистості. Для цього важливо надавати учням широкі можливості для реалізації їх творчих потенціалів, починаючи з простих завдань» [33]. Навчання творчості має здійснюватися переважно «на основі програмного матеріалу з різних предметів, а за потреби й на спеціально розробленій системі завдань. Засвоюючи досвід творчої діяльності та пов'язані з нею процеси, учні розвивають здатність змінювати стереотипи мислення, вчать відмовлятися від шаблонних підходів і розробляти нові способи осмислення як раніше засвоєного, так і нового матеріалу» [23, 36].

Розвиток творчих здібностей є надзвичайно важливим для підлітків, проте для їх виявлення та розвитку необхідно створити сприятливі умови. Прояв творчого потенціалу може варіюватися від яскравих і великих талантів до скромніших, малопомітних здібностей. Проте сама сутність творчого процесу залишається сталою для всіх – відмінності лише в матеріалі творчості, масштабах досягнень та їх суспільному значенні. У традиційних формах навчання підліток, засвоюючи певну інформацію, здатен відтворювати запропоновані способи вирішення завдань чи докази. Однак готові знання не сприяють розвитку самостійності та творчого потенціалу підлітків. Для цього необхідно формувати відповідні умови.

Таким чином, креативність у психології розглядається як складне та багатогранне явище. Це поняття охоплює здатність генерувати незвичні ідеї, відходити від традиційних зразків розумотворення; творчу здібність людини, що проявляються в її почуттях та мисленні; творчість, що реалізує ці новації у конкретних практичних результатах; систему особистісних якостей; характеристику інтелектуальної діяльності; поведінку; а також самостійні якості

мислення. Коли це дозволяє оточуюче середовище, лише тоді проявляється креативність, яка є властивістю. Проте саме феномен креативності має незаперечну особливість – нахил людини до багатогранного, різностороннього мислення, почуттів та дій. У процесі розвитку відбувається інтеграція підсвідомості та свідомості в нову форму – надсвідомість.

Креативність виявляється в успішному проходженні трьох етапів: здатності самостійно визначати проблеми, відшукувати рішення і реалізовувати їх творчо у конкретному продукті. Будь яка креативна особистість приносить творче начало в усі сфери діяльності. Творча особистість неможлива без таких рис, як високий рівень інтелекту, креативності, багатой уяви та здібностей до різноманітних типів діяльності. Підлітковість є особливим часом, оскільки багато аспектів психіки знаходяться на етапі активного формування, і за умови систематичної роботи з розвитку особистості можна досягти значних успіхів.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ КРЕАТИВНОСТІ В УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

2.1. Методики оцінки прояву креативності в учнів підліткового віку

Дослідження креативності є складною і багатогранною задачею, тому для досягнення цілей нашого дослідження було обрано комплекс методів: спостереження, бесіду, психологічну діагностику, а також методи математичної статистики. Основними методиками, що були застосовані в рамках психологічної діагностики, є наступні.

За А.Ф. Фідлером, методика діагностики психологічної атмосфери у колективі базується на принципі семантичного диференціала. Відповіді на кожен із 10 пунктів шкали оцінюються від 1 до 8 балів зліва направо. Чим ближче фіксуючий знак до лівого кінця, тим менший бал, й тим позитивніше оцінюється психологічний клімат у колективі, згідно з думкою респондента. Підсумковий бал варіюється від 10 (найвищий рівень доброзичливості) до 80 (найнижчий рівень). За допомогою персональних профілів формується середня візуалізація, яка відображає психологічний клімат колективу. Оцінки у діапазоні 60-80 свідчать про погану, недружню атмосферу в групі; 40-59 свідчать про наявність середніх рівнів дестабілізації; оцінки до 39 свідчать про гармонійну та доброзичливо-сприятливий психологічний клімат даного колективу.

Підхід оцінки «індексу групової згуртованості Сішора» [35] включає 5 запитань, кожне з яких має кілька варіантів відповідей. Відповіді оцінюються балами відповідно до зазначених значень у дужках (максимум балів – 19, мінімум – 5). Під час аудіювання необхідно зазначати отримані бали. «Рівні групової згуртованості такі: 15,1 бал і більше – високий рівень, 11,6 – 15 балів – вище середнього, 7 – 11,5 балів – середній рівень, 4 – 6,9 балів – нижче середнього, 4 бали і менше – низький рівень» [35].

«Методика визначення невербальної (образної) креативності за П. Торенсом під назвою «Закінчи малюнок» включала завдання для підлітків, яке полягало в завершенні десяти малюнків і створенні відповідних картин» [9]. Обробка результатів тестування здійснювалася за наступними критеріями:

1) «Легкість (швидкість) – кількісний показник, що відображає здатність генерувати велику кількість ідей, асоціацій та образів. Цей показник вимірюється числом завершених варіантів результатів» [12].

2) Оригінальність – визначає здатність генерувати ідеї, які відрізняються від очевидних або стандартних рішень. Вона вимірюється числом нестандартних ідей, образів та відповідей.

3) Гнучкість – це властивість генерувати найрізноманітніші ідеї, переміщуватись від певного аспекту проблеми до другого та застосовувати різноманітні стратегії її вирішення. Цей показник визначається кількістю категорій, а саме: людина, тварини, природа, символи, механізми, декоративні елементи, динамічні явища, типи (двір, шосе, будинок, місто), мистецтво.

4) Розробленість (ретельність, деталізація образів) – відображає здатність до винахідництва, до творчої діяльності та конструктивного підходу. Цей показник оцінюється за кількістю значущих і незначних деталей, що використовуються при розробці основної ідеї.

«Результати методики визначалися на основі загальної суми набраних балів, що дозволяли визначити рівень невербальної (образної) креативності особистості: дуже високий – 40–34 балів, високий – 33–27 балів, середній – 26–20 балів, низький – 19–15 балів, дуже низький – 1–8 балів» [15].

«Методика виявлення соціальної креативності особистості за допомогою самооцінки поведінки в нестандартних ситуаціях дає змогу оцінити рівень соціальної креативності особистості» [24]. Аудиторії пропонувалося оцінити власні якості чи фрагменти їх прояву в конкретних ситуаціях, використовуючи 9-бальну шкалу, відповідаючи на 18-ть запитань у спеціально підготовленому бланку. Оцінка результатів проводилася на основі загальної суми набраних балів, що дозволяє визначити рівень соціальної креативності особистості: «18-39 балів

– дуже низький рівень; 40-54 бали – низький рівень; 55-69 балів – нижчий за середній рівень; 70-84 бали – трохи нижчий за середній рівень; 85-99 балів – середній рівень; 100-114 балів – трохи вищий за середній рівень; 115-129 балів – вищий за середній рівень; 130-142 бали – високий рівень; 143-162 бали – дуже високий рівень» [48].

«Емпіричне дослідження психологічної атмосфери у підліткових групах за методикою Фідлера» [3] показало, що значна частина респондентів (63%) характеризує атмосферу в колективі як вкрай позитивну. Ще 37% оцінюють її як нейтральну. Негативних суджень або визначень психологічної атмосфери серед колективів підлітків не було виявлено.

«Кореляційний аналіз за критерієм Спірмена демонструє, що з віком підлітки поступово втрачають зацікавленість» [13] у колективних ідеях ($r_s=0,34$ при $p=0,041$) й дружелюбному настрої ($r_s=0,47$ при $p=0,0031$). Це означає, що з часом, чим доросліше підліток, тим вищими стають його рейтинги цих характеристик психологічного клімату колективу, що, за аналітичними правилами методики Фідлера, засвідчує зниження значущості таких колективних явищ, як захопленість і дружелюбність.

«Статистичний аналіз за критерієм Манна-Уїтні показує, що дівчатам властиво ($p=0,045$) оцінювати психологічну атмосферу групи як більш сприятливу та позитивну, тоді як хлопці мають більш нейтральну або невизначену оцінку. Дівчата-підлітки більш орієнтовані на співпрацю та успіх групи – ці аспекти психологічної атмосфери вони оцінюють виразніше, ніж хлопці, і показують більш позитивні оцінки щодо них» [4]. Це говорить про те, що серед підлітків-дівчат важливість успіху групи є суттєвою; вони готові до співпраці та цінують взаємовідносини в групі, що сприяють досягненню спільного успіху. Саме ці характеристики роблять колектив для них референтним і привабливим. Ймовірно, що дівчата також готові докладати значних зусиль для підтримки таких позитивних характеристик психологічної атмосфери в групі, оскільки вони сприймають їх як важливі та бажані, надаючи їм більше уваги, ніж хлопці.

Діагностика результатів психологічного аналізу учасників колективів підлітків демонструє, що більшість опитаних (76%) визначають згуртованість групи у своїх колах як досить високу, ще 22% – як більше середнього, і тільки 5% – середньо. Низьких оцінок не виявлено, що говорить про загальну задоволеність підлітків відчуттям згуртованості в їхніх групах. Проте, з віком групова згуртованість, як і захопленість та дружелюбність, слабшає. Це підтверджується достовірним зворотнім зв'язком між індексом групової згуртованості та віком підлітків ($r_s = -0,387$ за умови $p = 0,011$). Стаючи дорослішими підлітки, меншою стає їхня залежність підлітка від групи; вони краще здатні реалізовувати свої цілі самотійно, без допомоги колективу, і стають більш критичними до ідей та цілей, які раніше об'єднували їх з колективом.

Емпіричні дослідження психологічного клімату та згуртованості групи в підліткових колективах показало, що міжособистісні стосунки в них складаються на достатньо хорошому рівні. Підлітки відчувають сильну приналежність до своїх груп, об'єднані спільною ідеєю та цілями, здатні дружити, підтримувати один одного, радіти як особистим, так і колективним успіхам, а також мають настроєність на співпрацю.

Слідуючим етапом даного дослідження було вивчення рівня соціальної та класичної креативності респондентів, а також аналіз їх взаємозв'язку із характерними рисами міжособистісних стосунків в колективі. Діагностика креативності підлітків проводилася на основі класичного психологічного засобу – тесту Торенса (Додаток А), який використовується для аналітики невербальної креативності. Оцінка загальних даних невербальної креативності продемонструвала, що більша частка (64%) підлітків демонструють середні рівені, третина (33%) – високий щабель, а дуже невелика частина (3%) – щабель креативних здібностей низький.

Значний рейтинг невербальної креативності вказує на властивість генерувати велику кількість ідей, виявляти та формулювати проблеми, демонструвати семантичну спонтанну гнучкість, тобто здатність продукувати

різноманітні ідеї. Також це включає оригінальність – здатність знаходити нестандартні рішення та відповіді, віддалені асоціації, удосконалювати об'єкти, додаючи нові деталі, а також вирішувати нестандартні проблеми, застосовуючи семантичну гнучкість (знаходити нове застосування для різних об'єктів або помічати нові ознаки об'єкта). Підлітки з високим рівнем креативності характеризуються підвищеною пізнавальною активністю, високим енергетичним потенціалом, інтелектуальною ініціативою, коротким сном, та схильністю визначати для себе складні нові завдання. Чим менший рейтинг креативності, тим слабше виявляються ці характеристики, часто окремо, без загальних тенденцій або зовсім не фіксуються. «Статистичний аналіз не виявив суттєвих відмінностей у рівнях невербальної креативності між хлопцями та дівчатами, а також між учасниками різних творчих груп» [14].

Дослідження соціальної підліткової креативності показало, що більшість з них мають середній (17%), дещо вищий за середній (38%), вищий за середній (38%) та високий (7%) рівні соціальної креативності. При цьому найбільша частина показників соціальної креативності підлітків знаходиться в діапазоні від дещо вищого за середній до вищого за середній рівня. Дуже високі, а також нижчі середнього чи низькі рівні не були виявлені. Статистичний аналіз не виявив значних відмінностей у рівнях невербальної креативності між хлопцями та дівчатами. Однак спостерігається тенденція до кореляційного зв'язку між соціальною креативністю та невербальною креативністю ($r_s=0,26$ при $p=0,12$, за критерієм Спірмена), зокрема з такими її аспектами, як оригінальність мислення ($r_s=0,28$ при $p=0,08$) та розробленість ідеї ($r_s=0,29$ при $p=0,09$). Це вказує на тенденцію, що зі збільшенням рівня здатності планувати, оригінальності мислення, завершувати та розробляти реалізацію своїх ідей, покращується здатність до ефективної соціальної взаємодії, тобто соціальна креативність.

Встановлено, що «швидкість творчої реакції підлітків зростає в умовах покращення таких аспектів психологічного клімату, як дружелюбність» [21] ($r_s=-0,45$ за умови $p=0,003$) та задоволеність ($r_s=-0,35$ за умови $p=0,031$). Гнучкість мислення збільшується поруч із захопленістю підлітків взаємодією в

колективі ($r_s = -0,36$ за умови $p = 0,031$). Пересічний рейтинг невербальної креативності пов'язаний із категорією психологічного клімату, таким як теплота стосунків ($r_s = -0,37$ за умови $p = 0,02$). Отже, як показує проведений аналіз, рівень загальної креативності кожного учасника має велике значення для гармонійних, сприятливих та теплих взаємин у підлітковому колективі. Розвинуті творчі здібності підлітків допомагають їм об'єднуватися для досягнення спільних творчих цілей, забезпечують можливість цікаво та ефективно співпрацювати, реалізовувати й розвивати нові ідеї, проводити час з захопленням та продуктивно.

Соціальна креативність виявилася міцно пов'язаною з характеристиками психологічної атмосфери в групі. Зі зростанням рівня соціальної креативності підлітків спостерігається покращення таких показників, як теплота ($r_s = -0,43$ при $p = 0,004$), згода ($r_s = -0,56$ при $p = 0,0002$) та успішність ($r_s = -0,56$ при $p = 0,0002$). Як показав кореляційний аналіз, високі показники креативності дійсно тісно пов'язані з позитивними характеристиками міжособистісного спілкування в межах групи.

З огляду на вищезазначене, слід відмітити, що стимулювання розвитку креативності та соціальної креативності підлітків доцільно здійснювати через елементи соціально-психологічного тренінгу. Під час відпрацювання навичок креативності акцент робиться на особистісний розвиток та групову взаємодію, що, в свою чергу, сприяє розвитку творчих якостей, таких як незалежність, оригінальність, усвідомленість, схильність до ризику, артистизм, енергійність, зацікавленість, прагнення до складних завдань, почуття гумору, інтуїтивність й неупередженість. Основною метою тренінгу має бути створення умов для прояву власної творчої креативності під час опрацювання ситуацій, вираження невербальної та вербальної креативності, орієнтири на стимулювання творчого мислення (адже через нього вирішуються завдання подолання та усвідомлення бар'єрів для прояву креативності), осягнення граней творчого середовища та формування вмінь і навичок керувати творчими або креативними процесами.

2.2. Діагностика психологічних особливостей розвитку креативності учнів підліткового віку

Аналіз застосування різноманітних підходів діагностики креативності дозволив виокремити ключові маркери її оцінки: індекс продуктивності, що визначається як застосунок кількості відповідей до числа задач; індекс оригінальності, який обчислюється як сукупність індексів оригінальності окремих відповідей, поділена на загальну кількість відповідей; індекс унікальності, який визначається як співвідношення числа унікальних відповідей (що не повторюються у варіаціях) до загального числа відповідей.

У дослідженні психологічних особливостей розвитку креативності брали участь 50 підлітків, серед яких 30 дівчат і 30 хлопців віком 13-15 років з 7-го та 8-го класів Вінницької загальноосвітньої школи №18. Зокрема, серед хлопців: 31% були 13 років, 11% – 14 років, 7% – 15 років; серед дівчат: 17% – 13 років, 25% – 14 років, 9% – 15 років.

У дослідженні застосовувались такі інструменти: теоретичні – узагальнення, методи теоретичного аналізу, моделювання та систематизації даних наукових; емпіричні – психологічно-діагностичні інструменти, до яких увійшли найбільш популярні образні та вербальні тести на креативність й творчі здібності П. Торренса (Додаток А), опитувальник креативності Дж. Рензуллі (Додаток Б), інструментарій С. Медніка (Додаток В); а також «засоби математичного опрацювання даних із використанням статистичної програми SPSS, з подальшою їх інтерпретацією, якісним аналізом та змістовим узагальненням» [16].

Згідно з питальником креативності Дж. Рензуллі (Додаток Б), були визначені наступні рівні розвитку креативності серед досліджуваних підлітків (таблиця 2.1). Результати показали, що поміж респондентів були виявлені п'ять рівнів креативності: надто високий та високий рівні спостерігалися у 16,0 % учнів-підлітків, середній рівень – в 42,0% підлітків, низький рівень – в 16,0 % підлітків, а дуже низький рівень – у 10,0 % респондентів.

Таблиця 2.1

Рівні розвитку креативності учнів підліткового віку згідно методу Дж. Рензуллі

Рівні розвитку креативності	Кількість досліджуваних, у %
Дуже високий	16,0
Високий	16,0
Середній	42,0
Низький	16,0
Дуже низький	10,0

Джерело: розраховано автором

Таким чином, значна частина досліджуваних підлітків (42%) характеризувалась середнім рівнем креативності. Надто високий та високий рівень креативності зафіксовано у чвертини підлітків, а низький та дуже низький рівні – у третини респондентів. Отримані результати підтверджують необхідність розвивання креативності поміж підлітків загалом, а також вдосконалення окремих її аспектів.

На основі тесту Торренса (Додаток А) були досліджені окремі аспекти креативності підлітків, а саме: гнучкість, швидкість, розробленість або комплексність та оригінальність та ідей. Кожен з цих показників оцінювався за певною шкалою, а сума балів по всіх показниках формувала загальний бал креативності. Швидкість включає два компоненти: легкість мислення, що відображає швидкість переключення при виконанні текстових завдань, а також точність виконання завдань. Гнучкість мислення полягає в здатності переходити від однієї ідеї до іншої та знаходити кілька різних шляхів вирішення одного й того ж завдання. Оригінальність визначається через рідкість певної відповіді серед однорідної групи.

Відповідно даних, наведених в таблиці 2.2, середні значення показників креативності у вибірці підлітків є наступними: оригінальність ($10,5 \pm 7,9$), мінімум – 2, max – 23; гнучкість ($10,3 \pm 8,3$), min показник – 2, max – 24; швидкість

($10,5 \pm 4,5$), з мінім. значенням 3 і макс 23; розробленість ($10,1 \pm 6,7$), міні – 2, макс – 25. Ці результати вказують на середній загальний рівень розвитку креативності у досліджуваній підлітковій групі.

Таблиця 2.2

Тест Торренса: середні значення рівнів креативності підлітків

Показники креативності	Бали, у середньому	
	Середні значення	Ст. відхилення
Швидкість	10,5	4,5
Оригінальність	10,5	7,9
Гнучкість	10,3	8,3
Розробленість	10,1	6,7

Джерело: побудовано автором

Більшою мірою ґрунтовний аналіз даних дозволив визначити розподіл підлітків за показниками унікальності та оригінальності й за рівнями вербальної креативності (рис. 2.1 й 2.2).

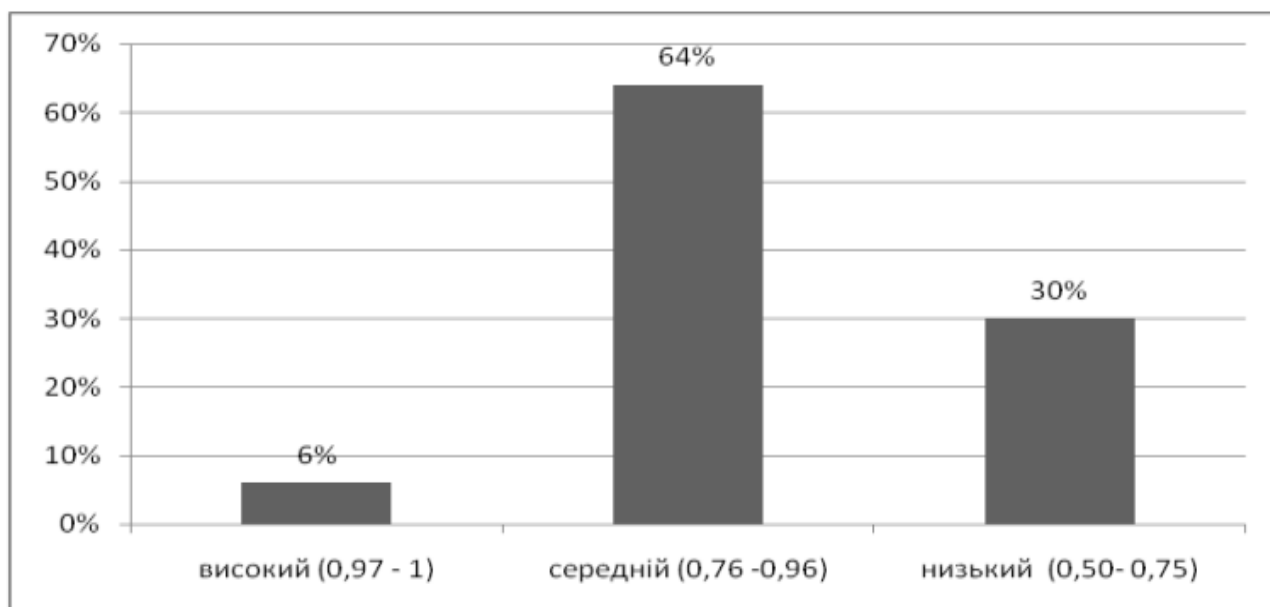

Рис. 2.1. Щаблі вербальної креативності учнів підліткового віку за значенням оригінальності. Джерело: побудовано автором

За кількісними даними, отриманими в дослідженні, розподіл за показником оригінальності вербальної креативності є таким: 30% респондентів властивий

низький рівень проявів оригінальності ($N_{op} = 0,51-0,76$), далі 64% – середній рівень ($N_{op} = 0,77-0,95$), і 6% підлітків демонструють високий рівень ($N_{op} = 0,96-1$).

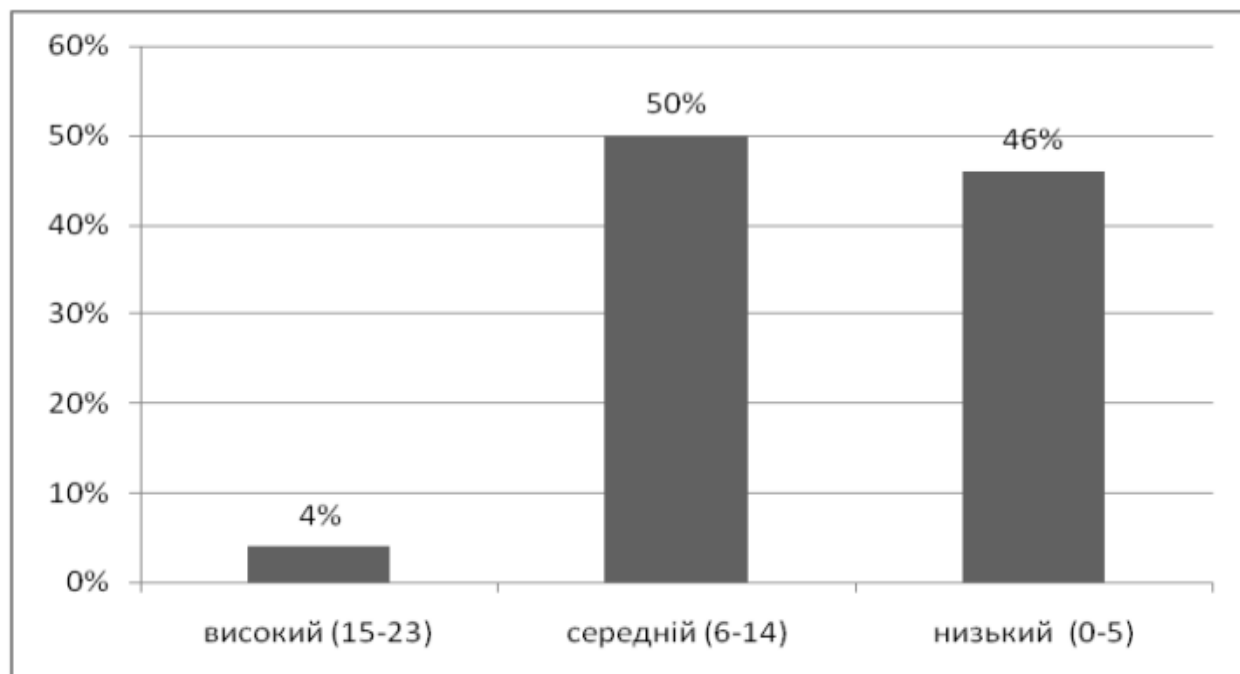

Рис. 2.2. Щаблі підліткової вербальної креативності за ознакою унікальності.
Джерело: побудовано автором

Щодо показника унікальності вербальної креативності, то високий рівень ($N_{ун} = 16-24$) спостерігається тільки у 4% підлітків, середній рівень ($N_{ун} = 6-15$) – у 50% респондентів, а низький рівень ($N_{ун} = 0-5$) – у 46% підлітків. Було виявлено певні особливості взаємозв'язків між опитувальником креативності Дж. Рензуллі та результатами образних і вербальних тестів творчого мислення П. Торренса (таблиця 2. 3).

Було виявлено, що існує значний зворотний кореляційний зв'язок між швидкістю вербального формулювання ідей та допитливістю підлітків ($r = -0,371$), а також прямий, але слабший зв'язок між гнучкістю та оригінальністю мислення ($r = 0,286$). Крім того, спостерігається зворотний, хоча й не сильний зв'язок між гнучкістю мислення і вільністю і незалежністю в вираженні думок ($r = -0,168$).

Також було виявлено зворотний, виражений зв'язок між швидкістю підлітків словесно формулювати ідеї та гнучкістю ($r = -0,407$), а також прямий, але менш тісний зв'язок між ризикованістю рішучістю, ініціативністю й гнучкістю мислення ($r = 0,284$). Помічасмо також зворотний кореляційний зв'язок між фантазійністю (зацікавленістю в зміні правил і об'єктів, вмінням уявляти) і швидкістю ($r = -0,236$).

Таблиця 2.3

Матриця кореляції рейтингів підлітків за методами Рензуллі та Торренса

Досліджувані змінні	Швидкість	Оригінальність	Гнучкість	Загальний рівень креативності
Допитливість	-0,372	0,193	0,285	-0,014
Ідейність	-0,052	0,010	0,074	0,052
Вільність	0,000	-0,085	-0,167	-0,052
Ризикованість	-0,407	0,199	0,283	-0,060
Фантазійність	-0,235	-0,211	-0,142	-0,316
Гумористичність	-0,037	0,111	0,134	0,107
Імпульсивність	-0,119	0,070	0,138	0,004
Естетичність	-0,492	0,234	0,349	-0,076
Індивідуальність	-0,431	0,169	0,257	-0,114
Конструктивна критика	-0,294	0,154	0,210	-0,053

Джерело: побудовано автором

Також встановлено зворотний зв'язок між естетичністю (сприйняттям прекрасного, увагою до естетичних характеристик явищ і предметів) і швидкістю ($r = -0,492$), а також прямий зв'язок між гнучкістю та естетичністю ($r = 0,349$). Дослідження показало наявність зворотного зв'язку між індивідуальністю (спокійним ставленням до творчого безладдя, наявністю у підлітків особистої думки та вмінням її відстоювати, відсутність страхів бути відмінним від когось іншого) і швидкістю ($r = -0,431$), а також безпосередній зв'язок між гнучкістю та індивідуальністю ($r = 0,257$). Крім того, за методами Рензуллі й Торренса було

виявлено, що показники унікальності та оригінальності вербального мислення краще розвинені у дівчаток, ніж у хлопчиків.

Отже, як свідчить практика, розвиток креативності можливо здійснювати різними методами. Деякі з них ефективні для одних дітей, інші – для інших. Дорослий, наставник чи вчитель має бути вільним у виборі підходу до розвитку креативності учнів. Він повинен підтримувати та покращувати самооцінку і самоповагу кожної дитини в процесі творчого самовираження. Важливо не лише заохочувати досягнення учнів у творчій діяльності, але й не зупиняти увагу на можливих невдачах, що можуть виникнути під час виконання креативних завдань. Помилки слід сприймати як важливий досвід, а не як підставу для покарання чи осміяння. Стимулювання творчої активності може відбуватися через відступ від традиційного навчання, коли більшість дітей виявляють зацікавленість певним питанням. Дорослий чи вчитель може використовувати запитання, що стимулюють активність, застосовуючи різні прийоми та техніки.

2.3. Емпіричний аналіз особливостей креативності підлітків

Підлітки характеризуються високим рівнем пізнавальної активності, розширенням обсягу знань і появою нових мотивів навчання, що сприяє розвитку самостійної творчої діяльності. Саме в цей період відбуваються важливі зміни в розвитку самосвідомості, оскільки активно формується особистість. Розвиваються вольові якості, самооцінка, а також розвиваються ціннісні орієнтації. Саме цього часу особистість виступає об'єктом впливу різноманітних соціальних факторів, що проявляється в «творчій самодіяльності» та прагненні до відповідальності. Підлітковий вік є періодом самовизначення, коли особистість активно шукає сенс подальшого життя та усвідомлено і самостійно обирає напрямки професійної самореалізації.

У емпіричних вченнях особливостей креативності підлітків були використані методи, такі як питальник креативності Д. Джонсона (Додаток Г) та

тест креативності Ф. Вільямса (Додаток Д). У експерименті прийняли участь 40 підлітків (31 дівчинка і 9 хлопчак), які здобувають освіту в комунальному закладі Вінницька загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 22 Вінницької міської ради Вінницької області.

Аналіз результатів показав, що 29% підлітків мають низькі рівні розвитку креативності, 41% – середній рівень, а 30% – високий рівень креативності. Отже, для більшості підлітків характерний середній рівень сформованості креативності.

Підлітки з низьким рівнем розвитку креативності більше орієнтуються на зовнішні аспекти творчої діяльності, такі як виконання завдань заради самого процесу чи отримання негайного заохочення. Їхня здатність до самоконтролю недостатньо розвинена, і вони часто діють за своїми бажаннями та імпульсами. У пізнавальній діяльності ці підлітки здебільшого покладаються на запам'ятовування, згадуючи, як робили схожі справи раніше. Їхні праці часто примітивні або однотипні і вони в основному повторюють задані зразки чи копіюють праці інших учнів. Для них властива слабкість концентрації уваги, уповільнені темпи роботи, відсутність ініціативи в навчальній діяльності, а також потреба в додаткових поясненнях під час творчої роботи чи вирішення креативних завдань. Підлітки із незначним рівнем креативності не виявляють інтересу до новітніх типів діяльності, їм більше подобається відтворювати знайомі образи, а не займатися творчим процесом перетворення.

Підлітки із рівнем розвитку креативності середнім виявляють зацікавлення до створення творчих продуктів і з задоволенням створюють нові образи, але здебільшого в окремих видах діяльності. Такі підлітки мають нестабільну творчу орієнтацію. Вони з більшим ентузіазмом виконують завдання, які їм емоційно цікаві або вимагають додаткових мотивів, таких як мотивація змагання чи досягнення. Їхні роботи можуть бути дещо стандартними, але за умови належного стимулювання від вчителя вони готові створювати унікальні продукти. Вони проявляють усвідомленість у своїх діях та елементи планування діяльності. Темп виконання завдань залежить від емоційного настрою підлітка, з

яким він підходить до роботи. Ініціативність таких учнів виявляється після зовнішнього стимулювання.

«Підлітки з високим рівнем розвитку креативності із задоволенням розв'язують творчі завдання, оскільки ці завдання самі по собі є для них цікавими. Їхній досвід творчої діяльності підкріплюється сталим інтересом до різних видів художньо-творчої діяльності. Творчість таких підлітків емоційно насичена і має велике значення для них» [19]. Вони активно пізнають навколишній світ і мистецтво, володіють розвиненою уявою, фантазією та інтуїцією, здатні створювати власні художньо-творчі образи і спрямовувати свій пізнавальний інтерес відповідно до творчих ситуацій. Їхні роботи досить оригінальні, відрізняються від загальноприйнятих і демонструють здатність висувати нестандартні та різноманітні ідеї в процесі творчої або креативної діяльності.

Швидкість формування нових образів у 32% підлітків знаходиться на низькому щаблі, для 50% – властивий середній рівень, а у 18% – високий рівень. Гнучкість низького рівня спостерігається у 22% підлітків, середнього рівня – у 56%, а на високому – у 22%. Оригінальність виявляється на низькому рівні у 30% підлітків, на середньому – у 50%, а на високому – у 40%. Розробленість ідей низького рівня властива 25% підлітків, середнього – 55%, а на високому – 20%.

«Підлітки з високим показником швидкості створення нового образу реалізують його за кілька секунд, а риси і характеристики самого креативного образу виникають в їхній уяві дуже швидко. Підлітки із середнім та низьким показником швидкості створення нового образу в уяві працюють над ним більше хвилини, проте іноді не досягаючи необхідного і бажаного» [36].

Підлітки яким властивий значний рівень розвитку оригінальності та гнучкості, як компонентів креативності, формували нові, раніше не відомі їм образи, що містили велику кількість додаткових компонентів структури. Натомість підлітки середнього та низького рівнів креативності часто повторюють вже знайомі образи, які мали лише кілька додаткових функцій і нових елементів. У підлітків з високим рівнем розробленості образів ці образи

були детально опрацьовані, добре продумані, тоді як у тих, хто мав середній або низький рівень, вони були більш узагальненими.

Отже, переважно підлітки демонструють середній рівень креативності. Вони мають бажання проявляти творчість, але постійно сформований ними образи не містять нових якісних характеристик, і іноді вони стикаються із складнощами у створенні креативних продуктів. Третина досліджуваних, у яких рівень креативності високий, здатна успішно генерувати нові образи, проявляти оригінальність у мисленні, а також знаходити нові способи поєднання вже існуючих частин. Підлітки з низьким рівнем креативності зустрічають суттєві труднощі при створенні нових образів і не можуть ефективно поєднувати частини для створення нового продукту. Їх пізнавальна діяльність є обмеженою.

Встановлено, що для більшості підлітків характерним є середній рівень швидкості створення нових образів, гнучкості, оригінальності та розробленості образів. Також більшість досліджуваних демонструють середній рівень розвитку креативності: їм подобається створювати нові образи, вони виявляють інтерес до творчих завдань, але лише в окремих видах діяльності.

Варто зазначити, що одним з ефективних способів активізації креативності підлітків є стимулювання їх активності та навчання веденню дискусій. Правильно організована дискусія дозволяє розкрити свої можливості як для активних учнів, так і для тих, хто має схильність до сором'язливості чи занижену самооцінку. Наприклад, вчителі можуть використовувати креативну техніку, зокрема метод Уолта Діснея (Walt Disney), під час уроків або виховних заходів. Цей метод допомагає невеликій групі учнів генерувати нові ідеї та рішення, ґрунтуючись на трьох ролях, які Уолт Дісней застосовував під час свого творчого процесу. У ролі Мрійника він міг вільно виражати себе, не обмежуючи свою фантазію. На наступному етапі Уолт Дісней ставав Реалістом, уважно перевіряючи свої ідеї на практичність і здійсненність. І, нарешті, в ролі Критика Дісней аналізував, чи мають сенс його ідеї, чи вони справді йому потрібні. Такий підхід дозволяє розглянути ідеї з різних перспектив.

Метод Уолта Діснея дозволяє учасникам усвідомлено приймати три різні ролі. Такий підхід сприяє розвитку творчої свободи, визначає чіткі критерії оцінки і, зрештою, призводить до ідей, які можна втілити в життя. Ця техніка дуже подобається підліткам.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ КРЕАТИВНОСТІ В УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

3.1. Прогресивні психологічно-діагностичні методики для виявлення обдарованості та креативності підлітків

«Праця практичного психолога з обдарованими та креативними учнями-підлітками триває впродовж усього періоду їхнього навчання» [24]. Прикладний психолог повинен:

- «визначити психологічний профіль обдарованої дитини;
- діагностувати особливості когнітивної сфери;
- діагностувати інтелектуальну обдарованість;
- виявити творчий потенціал;
- дослідити соціальні умови розвитку обдарованої дитини» [47].

Сьогодні провідні психологи України активно впроваджують досвід західної науково-психологічної думки, використовуючи значну номенклатуру методик, що можна використовувати як окремо, так і в комбінації. Діагностика за цими методиками проводиться із учнями у віці 7-18 років. Нижче буде представлено опис найбільш прогресивних методик, що дозволяють виявляти креативність та обдарованість підлітків.

1. Перший підхід передбачає формування психологічного профілю креативної та обдарованої дитини (табл. 3.1). У процесі роботи використовуються методики, «орієнтовані на виявлення основних характеристик особистості, які визначають її процеси адаптації, розвиток, психічне здоров'я, а також виявлення мотивації та творчого потенціалу для досягнення високих результатів у різних сферах. Завдяки застосуванню цих методик можна визначити особистісні риси креативної та обдарованої дитини, які сприяють або, навпаки, заважають прояву її обдарованості» [37].

Таблиця 3.1

Психологічний профіль креативної та обдарованої дитини

№ п.п.	Назва методики	Мета
1.	Тест Кеттелла 16-PF (форма, А)	Вимірювання 16 факторів особистості - особистісних рис, властивостей, що відображають відносно стійкі способи взаємодії людини з навколишнім світом і з собою. Виявлення емоційних, комунікативних, інтелектуальних властивостей, а також властивостей саморегуляції. Проводиться з учнями, починаючи з 8-го класу
2.	Тест «Акцентуації характеру»	Виявлення типу акцентуації характеру, тобто певного напрямку характеру
3.	Характерологічний опитувальник Айзенка (варіант В - підлітковий)	Вивчення і корекція індивідуально-психологічних особливостей і характерологічних проявів підлітків
4	Опитувальник САН (самопочуття, активність, настрої) В.А. Доскіна, Н.О. Лаврентьєвої, В.Б. Шарай	Оперативна оцінка самопочуття, активності та настрою
5	Тест «Шкала соціально-психологічної адаптованості» К. Роджерса і Р. Даймонд у адаптації Т.В. Снегірьової	Виявлення особливостей адаптаційного періоду особистості через інтегральні показники «адаптація», «самосприйняття», «прийняття інших», «емоційна комфортність», «інтернальність», «прагнення до домінування»
6	Опитувальник «Який ваш творчий потенціал?»	Діагностика творчого потенціалу, креативності. За допомогою запитань діагностують межі допитливості респондента, упевненість у собі, сталість, зорову і слухову пам'ять, прагнення до незалежності, здатність абстрагуватися і зосереджуватися
7	Тест «Дослідження самооцінки» Дембо-Рубінштейна	Самооцінка (шкалювання) таких особистих якостей, як здоров'я, здібності, характер тощо
8	Тест-опитувальник для визначення рівня самооцінки обдарованого школяра	Самостійне визначення школярем рівня самооцінки
9	Проективна методика «Неіснуюча тварина»	Діагностика особистісних особливостей
10	Проективна методика «Пальцем фарбування тест»	Виявлення значущих характеристик особистості
11.	«Завершення речення» (варіант В. Міхала)	Діагностика ставлення дитини до батьків, братів, сестер, до дитячої неформальної і формальної груп, учителів, школи, власних здібностей; виявлення цілей, цінностей, конфліктів і значущих переживань

Джерело: адаптовано автором за даними [3; 16; 45]

2. Ці методики дозволяють оцінити особливості когнітивної сфери, зокрема стан активності, пам'яті, стійкості, стомлюваності та розподілу уваги.

Вони також дають можливість визначити рівень зорового сприймання матеріалу, вибірковість сприйняття, а також рівень зорового самоконтролю, як це подається в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Особливості когнітивної сфери

№ п.п.	Назва методики	Мета
1	«Заучування 10 слів» О.Р. Лурії	Оцінювання стану пам'яті, стомлюваності, активності уваги
2	«Виключення слів»	Оцінювання вербально-логічного мислення
3	Тест «Куб Лінка»	Оцінювання спостережливості, просторових уявлень, здібностей до аналізу і синтезу матеріалу, умінь знаходити і формулювати закономірності (прийоми складання куба), психомоторики респондента. Визначення ступеня кмітливості під час вирішення найпростішого конструктивного завдання
4	Тест на механічну тямущість Беннета	Виявлення технічних здібностей
5	Тест інтелекту «Намалюй людину» Ф. Гудинаф	Оцінювання рівня інтелектуального розвитку
6	Тест на сприйняття Мюнстерберга	Визначення вибірковості уваги
7	Тест «Провідна репрезентативна система»	Визначення провідної репрезентативної системи

Джерело: адаптовано автором за даними [5; 24; 44]

3. Інтелектуальна обдарованість – за допомогою методик цього розділу можна скласти профіль рівня інтелектуального розвитку підлітка та оцінити його потенціал для подальшого розвитку (таблиця 3.3). На сьогодні не доведено чіткої залежності між креативністю та інтелектом, і більше того, провідні дослідження не виявили прямої кореляції між ними. Можна бути інтелектуалом і не бути творчою особистістю. Розвиток інтелекту є основою, яка визначає можливість прояву та розвитку креативних здібностей. Однак подальший розвиток креативності не має прямої залежності від інтелекту, а характеризується посиленням впливом особистісних та мотиваційних факторів.

Таблиця 3.3

Інтелектуальна обдарованість

№ п.п	Назва методики	Мета
	Тест прогресивних матриць Равена	Оцінювання наочно-образного мислення у молодшого школяра, пов'язаного з оперуванням різними образами і наочними уявленнями під час розв'язання задач
	Тест Д. Векслера	Вимірювання рівня інтелектуального розвитку
	Тест Р. Амтхауера	Визначення коефіцієнта інтелекту. Побудовування профілю інтелекту за такими критеріями: доповнення пропозицій, виключення слова, аналогії, пам'ять, арифметичні задачі, числові ряди, просторову уяву, просторове узагальнення
	Тест «Інтелектуальна лабільність»	Експрес-діагностика лабільності мислительних процесів - здатність до переключення уваги, уміння швидко переходити з виконання одних завдань на виконання других, не допускаючи при цьому помилок. Прогнозування успішності під час професійного навчання, освоєння нового виду діяльності, оцінювання якості трудової практики

Джерело: адаптовано автором за даними [28; 30;46]

4. Творчий потенціал – методики, орієнтовані на вивчення дивергентної продуктивності з використанням образного, символічного та семантичного матеріалу, дозволяють оцінити чинники дивергентного мислення, такі як: гнучкість, швидкість, розробленість та оригінальність. Вони також дають змогу визначити, наскільки підлітки є допитливими, наділеними уявою, здатними розбиратися у складних ідеях та готовими до ризику (табл. 3.4). Крім того, використання цього діагностичного інструменту дозволяє відбирати творчо обдарованих дітей.

Таблиця 3.4

Творчий потенціал

№	Назва методики	Мета
1	Тест «Вивчення особистісних креативних здібностей» О.Є. Тунік	Визначення особливостей творчої особистості: допитливості, уяви, складності, схильності до ризику
2	Тест Медника для дітей від 12 років (адаптація Л.Г. Алексеевої, Т.В. Галкіної)	Перевірка параметрів вербальної креативності: швидкості придумування вербальних асоціацій, оригінальності, незвичайності асоціювання, цілеспрямованості асоціацій
3	Фігурна форма тесту творчого мислення Торренса	Оцінювання невербальної креативності
4	Модифіковані креативні тести Вільямса (CAP)	Комплексна діагностика креативності в дітей і підлітків від 5 до 17 років

5	Методика «Речення»	Вивчення дивергентної продуктивності під час операцій із символічним матеріалом
6	Методика «Класифікація»	Вивчення дивергентної продуктивності на семантичному матеріалі
7	Методика «Дві лінії»	Вивчення дивергентної продуктивності на образному матеріалі
8	Методика «Кола» Вартега	Вивчення індивідуальних особливостей невербальних компонентів творчої уяви
9	Опитувальник для визначення творчих нахилів у школярів	Визначення творчих нахилів у школярів
10	Вербальний тест творчого мислення «Незвичайне використання» (К.А. Хеллер та ін.)	Дослідження творчої обдарованості дітей з 10 до 18 років

Джерело: адаптовано автором за даними [4; 13: 41]

5. «Соціальні умови реалізації обдарованості» [23] – методики даного розділу дозволяють дослідити особливості взаємодії обдарованих дітей із соціумом та коригувати можливі проблеми в їхній адаптації. (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Соціальні умови реалізації обдарованості

Назва методики	Мета
1. Тест «Чи вмієте ви говорити й слухати?» В. Маклені	Визначення особливостей комунікації
2. Методика вивчення комунікативних і організаторських умінь	Виявлення комунікативних і організаторських схильностей особистості - уміння швидко і чітко встановлювати ділові й товариські контакти з людьми, прагнення до розширення сфери контактів, участь у громадських і групових заходах, уміння впливати на людей, прагнення проявляти ініціативу тощо
3. Метод дослідження рівня суб'єктивного контролю психічної стабільності (РСК) (розробив Є. Бажин на основі шкали локусу контролю Дж. Роттера)	Оцінювання рівня суб'єктивного контролю над різними життєвими ситуаціями
4. Методика «Q-сортування» В. Стефансона	Вивчення уявлень про себе. Визначення основних тенденцій поведінки людини в реальній групі: залежність, незалежність, товарищескість, нетоварищескість, прийняття боротьби та уникнення боротьби
5. Тест інтер-персональної діагностики Т. Лірі	Діагностика міжособистісних взаємин і властивостей особистості, істотних під час взаємодії з іншими людьми
6. Методика оцінки взаємин підлітка з класом	Виявлення можливих «типів» сприйняття індивідом групи
7. Методика «Незакінчені речення» Сакса-Леві	Діагностика системи особистісних відносин, виявлення дисгармонійної системи взаємин

Джерело: адаптовано автором за даними [9; 10; 22]

Якщо узагальнити основні підходи, можна зазначити, що креативність розглядається як характеристика особистості в широкому сенсі, з позицій особистісного підходу, що дає змогу трактувати цю властивість як динамічний процес, який розвивається впродовж життя. Креативність є універсальною характеристикою особистості, яка виявляється під час творчої діяльності у вигляді здатності уміння вирішувати проблеми в нестандартних ситуаціях; створювати різноманітні, соціально значущі та оригінальні продукти, а також знаходити ефективні шляхи їхнього використання; характерність, яка проявляється тільки в умовах сприятливого середовища та на високому щаблі в різних царинах людської діяльності впродовж всього життя.

3.2. Психокорекційні заходи креативної спрямованості для учнів підліткового віку

Згідно з метою та завданнями наукової праці, а також на «підставі результатів комплексної діагностики, була розроблена і випробувана система методів та різноманітних форм корекційної та розвивальної діяльності. Основна мета корекційно-розвиткової роботи полягає у розвитку креативного потенціалу підлітків» [44] та зниженні рівня тривожності як абсолютно негативного чинника.

Програма покликана сприяти вирішенню таких завдань:

- формування позитивного емоційного ставлення до творчого процесу;
- усвідомлення підлітками важливості креативних рис власної особистості;
- розвиток позитивної самооцінки;
- активізація дивергентних аспектів інтелекту;
- актуалізація особистісних якостей, таких як незалежність, упевненість у собі, рішучість, здатність відстоювати власну думку, афіліація, емпатія, готовність до ризику.

Методи, які застосовуються у програмі: візуалізація; інтерв'ювання; тренінг; рольові ігри; міні-лекції.

Структурована розвитково-корекційна програма передбачає проведення 14-16 занять тривалістю по 1,5 години, що проходять раз за тиждень (або два рази в тиждень тривалістю 45 хвилин). Оптимальна кількість учасників становить 13-15 осіб. Група формується на основі принципу добровільної участі.

Програма була орієнтована на пониження значного рівня тривожності до таких показників, що не спричиняли б деструктивну у розвитку підклітку, й містила наступні задачі: формування впевненості у собі; зниження емоційного напруження; допомога в подоланні страхів. Програма спрямовується на розвиток підходів самопізнання, стимулювання мотивації до позитивних міжособистісних взаємодій, укріплення впевненості у власних силах, а також на здатність ефективно реалізовувати себе в поведінці та взаємодії з іншими.

Заняття здійснюється за методикою «соціально-психологічного тренінгу» [43] в навчальному кабінеті, де учасники мали можливість вільно переміщатися та обирати місце для себе. «Тривалість кожного заняття не перевищувала одного шкільного уроку. Тренінгова група налічувала 15 осіб. Кожному учаснику надавалася можливість виявити себе, бути відкритим і не боятися робити помилки» [30]. Праця реалізовується з допомогою ігрових методик, групових дискусій, проєктивних методів «репетиції поведінки» та елементів психологічної гімнастики. Корекційно-розвивальна діяльність поділялася на три етапи, до кожного з яких були розроблені відповідні вправи, приклади яких наведено нижче.

I етап: орієнтувальний. Практика : «Розвиток здатності злагоджено працювати в групі, згуртування групи» [27].

1. Гра «Знайомство». Мета: створити можливість подивитися на себе з іншого боку, вийти за межі власного «Я» і, в перспективі, змінити себе. Кожному учаснику пропонують вибрати власне або вигадане ім'я, яке буде використовуватися в процесі спілкування. Вибір імені відображає те, як діти сприймають власне своє «Я».

2. Малювання за темою «Моє ім'я». Мета: невербальне символічне відображення значення вибраного імені. По тому як всі учасники групи обрали свої імена, їм пропонують замислитися і створити малюнок на тему «Моє ім'я», який через символи або образи передаватиме сенс обраного імені, далі по завершенню виконання малюнків проводиться обговорення праць.

Етап II – реконструктивний. Мета: характеристика емоційного стану і вираження його через невербальні засоби, подолання тривожності. Практика спрямоване на зниження тривожності.

«Вправа «Тестова тривожність». Учасникам пропонують уявити, що в їхньому житті трапилась одна з таких подій:

1.Оголошується вікторина на тему, в якій ви досить добре орієнтуєтесь, але у вас немає часу на ґрунтовну підготовку» [30].

2. «Вам по телефону кажуть, що вашу кандидатуру обрали для участі у телешоу, де суперприз – досить велика сума грошей. Що ви відчуваєте в цей момент? Які негативні почуття можуть вами оволодіти ?» [27].

Практика «Ризик». Суть: переможець отримає значну суму коштів, а програвший не отримує нічого. Чи готові ви зіграти на максимальний виграш і отримати найбільшу суму? Чи обиратимете мінімальний виграш? (Обговорення). Спробуйте згадати всі ризиковані рішення, які ви приймали у житті, і чи виправдали вони себе?

Заняття: «Робота з Я-образом підлітка, оцінка рівня самооцінки» [50]. Це заняття спрямоване на індивідуальне знайомство з меншими школярами, у яких рівні шкільної тривожності перевищують норму. Метою заняття є завоювання довіри учня, усунення напруженості в спілкуванні та страху говорити про себе. Передбачена індивідуальна бесіда, яка має на меті не лише визначення головних чинників, що стимулюють підвищену тривожності підлітка, але й допомогти учню усвідомити ці фактори та обговорити їх. Бесіда дозволить також визначити коло людей (однокласників, батьків, вчителів), які викликають у підлітка тривогу, що стане основою для подальшої праці з учнями-підлітками.

2. Практика «Розігрування тривожних сцен шкільного життя» [41]. Учасники відтворюють стани, що викликають у них невпевненість і страхи. Доцільно, щоб ці стани запропонували самі учасники групи. Розігравши ситуації провідник обговорює з учасниками, чого вони навчилися та підсумовує заняття. На завершення учасники обмінюються усмішками та побажаннями.

Заняття: «Розвиток комунікативних навичок» [46]. Мета: освоєння несловесних підходів спілкування, подолання звичних стандартів у комунікації, активне саморозкриття та усунення психологічних бар'єрів.

1. Тренінг «Привітання». Учасники поділяються по двоє та, розвернувшись один до одного обличчям, формують два кола: внутрішнє та зовнішнє. По знаку ведучого, діти, які стоять один напроти одного, мають привітатися. Потім, як прозвучить плескання в долоні, треба зробити крок вліво, щоб повторити привітання з слідуючим партнером. Після цього вправу виконує внутрішнє коло. Підліткам треба привітатися лише за допомогою невербальних засобів.

2. Вправа в парах: «Інтерв'ю». Завдання для учасників полягало в тому, щоб за обмежений час дізнатися чим більше один про одного. Така стресова ситуація допомагає зняти бар'єри перед співрозмовниками які незнайомі та активізувати комунікацію. А сам, процес вибору пари для співпраці продемонстрував типову для підлітків поведінку в спілкуванні: деякі активно шукали контакт і самі обирали, з ким спілкуватися, тоді як інші залишалися осторонь, пасивно чекаючи. Ці моменти були обговорені під час подальшої рефлексії, що стало поштовхом для роздумів учасників та дозволило очікувати зміни принципів у деякого з них.

3. Підхід «Ця чудова загадкова людина». В міні-групах (приблизно 2-3 пари) кожен із учасник розказує про свого партнера, зосереджуючись не стільки на фактах, скільки на своїх враженнях від його особистості. Це допомагає поглибити й розширити контакти між учасниками, сприяє їх взаєморозумінню та встановленню зворотного зв'язку (отримання даних про їх сприйняття іншими), а також розвиває інтерес до постаті іншої людини. По завершенню вправи в міні-групах проводиться обмін враженнями: «Як ви себе відчували, коли розповідали

про свого партнера?», «Що вас змусило задуматися після цієї взаємодії?» тощо. Це сприяє розвитку саморефлексії, здатності зосереджуватися на особистих почуттях і вмінням їх виражати.

III частина – креативна. «Заняття: «Робота зі страхами засобами творчості». Мета: розвиток дивергентного мислення, творчої мотивації і поведінки» [38].

Підхід «Творче осяяння». Ціль: розвинути творче мислення підлітків та здатність до концентрації. Використовуючи 14 слів впродовж двох хвилин, (які ведучий підбирає заздалегідь, і словесний набір може змінюватися залежно від завдань і мети тренінгу), учасники повинні створити авторську розповідь. Слова зі переліку можна розташовувати в довільному порядку, а також додавати й інші слова на власний розсуд.

Вправа «Письменник». Мета: розвиток мовлення, словникового запасу підлітків, креативності та мислення. Перебіг: даються три слова, на зразок, кавун, стіл, ліхтар. Потрібно вигадати якомога більше варіантів, у кожному із них використовуються всі три запропоновані слова.

Тренінг «Зав'яжи шнурок». Ціль: розвиток креативності. Впродовж пари хвилин потрібно знайти чим більше варіантів використання шнурка для взуття й записати їх. Для даного тренінгу можна обрати будь-який інший предмет: зошит, кружку, дзеркало, олівець, зубну щітку. Термін на обговорення й виконання результатів – 10 хвилин.

Тренінг «Прочитай текст». Учасникам пропонується читати зв'язний текст із пропущеними літерами. Спочатку пропадає по одній букві, потім по дві, а потім по три. Чим більше кмітливості у дитини, тим довше вона зможе прочитати текст, незважаючи на пропуски. Допомогти в цьому зможе контекст.

Вправа «Оповідання». Ціль: розвиток мислення та креативності. Підліткам пропонують створити розповідь, використовуючи назви кінофільмів. Це допомагає в тренуванні словникового запасу.

Тренінг для збільшення діапазону лексики. «Обираємо людину, предмет або явище, яке втрапило у коло нашої уваги, і ставимо за мету назвати 10, 20 або більше прикметників, якими можна його описати» [36].

Завершальний рівень: описати вибрану людину або предмет лише за допомогою слів, що відносяться до неї тільки в цей момент. Створюємо нові слова – «метод розважально-лінгвістичного тренування» [49]. Існує переконання, що багато людей інколи стикається з труднощами під час вибору правильних слів, коли потрібно проявити власні почуття, сформулювати думки або переконати іншого словесно. Проте віднайти необхідне слово часто стає справжнім викликом.

Мріяти – це корисний процес для розвитку уяви та формування образу майбутнього. Вправа: пропонується спробувати зобразити власну мрію на аркуші паперу. Дайте назву своїй мрії. Обсудіть, про що мрієте саме ви, напочатку в парах, а далі групами по 4 особи. Разом створіть єдину спільну мрію (для кожної групи), а потім презентуйте її всім учасникам. Таким чином, ми зможемо побачити, на що здатні наша уява, наш мозок та проєктивні можливості. По завершенню вправи відбувається момент рефлексії, під час якого кожен із учасників ділиться своїми враженнями від групової праці.

Таким чином, питання розвитку креативних компетентностей особистості залишається важливим для психологів, як теоретиків, так і практиків. Представлена психологічно-корекційна програма-тренінг розвитку креативного потенціалу дітей-підлітків є одним із інструментів, що сприятиме учням підліткового віку у пізнанні себе, розкритті своїх можливостей та талантів, а також у забезпеченні їхньої здатності адаптуватися та почуватися впевнено у динамічному сучасному світі.

ВИСНОВКИ

1. Креативність, як комплекс творчих здібностей, вивчається психологами під з різними кутами зору: як особливість інтелектуального поля, як окрема форма психічної активності, незалежна від інтелекту, як множина особистісно-мотиваційних характеристик, як загальна риса особистості, як процес самоактуалізації, як самостійна властивість мислення, а також як глибоке та багатогранне явище. Креативність тісно пов'язана із творчими здібностями людини і є важливим чинником у досягненні особистісної та професійної ефективності. Вона відображає творчу, інноваційну діяльність і є сучасним терміном, що описує здібності до генерування нових ідей, вбудованих у структуру обдарованості як самостійний фактор. Креативність є характеристикою процесу або особистості, які створюють дещо цінне й нове. Цей об'єкт може бути як нематеріальним (наприклад, наукова теорія, ідея, жарт або музичний твір), так і матеріальним (наприклад, літературна публікація, картина чи винахід).

2. Креативність у психології розглядається як складне та багатогранне явище. Вона охоплює творчі здібності людини, які проявляються як у мисленні, так і в емоціях; здатність генерувати незвичні ідеї, відступати від звичних схем мислення; творчість, яка веде до досягнення конкретного практичного результату; це також система особистісних характеристик, тип поведінки, ознака інтелектуальної сфери, а також самостійна якість мислення. У рамках традиційних методів навчання підліток, отримуючи певну інформацію, здатний лише відтворювати запропоновані способи розв'язання задач, приклади доведення і таке інше. Однак готові знання не сприяють розвитку самостійності, творчого підходу та креативності у підлітків. Для цього необхідно формувати відповідні умови. Період підліткового віку – це той єдиний час у житті, коли креативність здатна стати природним й універсальним засобом існування людини. Отже, головною психолого-педагогічною проблемою є створення таких сприятливих умов, які стимулюватимуть і направлятимуть розвиток особистості.

3. За результатами проведеного аналізу виділено основні параметри розвитку креативності, до яких відносяться швидкість, гнучкість, оригінальність мислення та ступінь розробленості ідей. Окремо розглянуто особливості креативності підлітків, зокрема їх дослідницьку активність, що проявляється у збільшенні самостійності розумової діяльності та критичності мислення. Важливим аспектом є розвиток самостійності, коли підліток набуває здатності керувати власним мисленням, формулювати дослідницькі завдання, висувати гіпотези щодо причинно-наслідкових зв'язків і оцінювати знайомі факти через призму цих гіпотез. Критичне мислення виявляється у здатності підлітків оцінювати власну та чужу діяльність відповідно до законів як природи так і суспільства.

4. Проаналізовано фактори, що впливають на розвиток креативності: зовнішні, які включають умови мікросередовища, такі як стиль й традиція родинного виховання, впливи школи та взаємодія із однолітками; також внутрішні, що охоплюють вікові й індивідуально-психологічні характеристики підлітка, зокрема особистісну орієнтацію, самооцінку, стилі організації розумової діяльності тощо. Креативність являє собою здатність людини до створення і реалізації новаторських ідей. Креативне мислення має важливе значення в таких сферах, як політика, наука, бізнес, мистецтво, культура – в усіх динамічних галузях життя, де присутня активна конкуренція. Креативність є властивістю, яка проявляється лише тоді, коли умови навколишнього середовища сприяють її розвитку. Проте феноменальність креативності має незаперечну рису – схильність особистості до багатогранного і різнобічного мислення, почуттів та дій. Під час формування креативності відбувається інтеграція свідомості та підсвідомості в новий рівень – надсвідомість. Творча особистість неможлива без таких характеристик, як високий рівень креативності, багатої уяви, інтелекту та здатності до творчої діяльності в різних сферах.

5. В результаті емпіричного дослідження було встановлено, що рівень розвитку креативності серед підлітків є недостатнім як в загальному, так в конкретних окремих її аспектів. Зокрема, у близько 50% опитаних підлітків

спостерігаються середні рівні креативності. Достатньо високий та високий рівні креативності були виявлені у 25 % підлітків, тоді як дуже низький та низький рівні спостерігалися у третини досліджуваних. Дослідження також вказує на психологічні умови, що сприяють розвитку креативності підлітків, зокрема: створення емоційно комфортного середовища та атмосфери творчої свободи, що активізує творчий процес і дозволяє робити помилки та самостійно їх виправляти; стимулювання адекватного сприйняття себе через саморефлексію, яка допомагає глибше розуміти свій внутрішній стан та оцінювати результати власної діяльності; активізація мотивації до творчої діяльності в процесі навчання; формування ціннісно-сенсових орієнтацій підлітків щодо суспільно корисної та творчої діяльності.

6. Розвиток та збереження креативного потенціалу в підлітковому віці можливе за умови використання креативних методів навчання та проблемного діалогу, який охоплює пізнавальні потреби старшокласників. Це значною мірою сприятиме уникненню зниження інтересу до навчального процесу. Важливу роль у цьому відіграють дорослі, оскільки саме їхній супровід та підтримка дозволяють досягти бажаного результату. Для підлітків розвиток творчих здібностей є надзвичайно важливим, але ці здібності потрібно вміти розпізнати та сприяти їх розвитку. Проявлення творчих здібностей може варіюватися від дуже яскравих і великих талантів до досить скромних і навіть малопомітних, але суть творчого процесу залишається однією і тією ж для всіх. Відмінність полягає лише в матеріалі творчості, масштабах досягнень та їх суспільному значенні.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова О.Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки. Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі: монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ім. І. Франка, 2012. С.14–41.
2. Балахтар, К. С. Особливості впливу креативності на суб'єктивне благополуччя викладачів іноземних мов закладів вищої освіти. 2021. URL: http://umo.edu.ua/images/content/spec_rada/raz_spec_rad/DF26.455.006/1%D0.pdf. Дисертація. Київ. Університет менеджменту освіти НАПН України.
3. Белякова С. М., Ореховська А. В. Психологічні особливості емоційних станів підлітків в умовах дистанційного навчання. Перспективи та інновації науки. № 12(17). 2022. С. 259–269. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-12\(17\)-259-2692](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-12(17)-259-2692).
4. Варій М.Й. Психологія особистості: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 592 с.
5. Гельбак А. М. Становлення підлітка в динамічно змінному суспільстві: науково-методичний посібник. Кіровоград: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2014. 68 с.
6. Грек О.М. Розвиток візуальної креативності підлітків засобами комп'ютерного тренінгу: дис. канд. психол. наук. 19.00.07. Одеса, 2009. 249 с.
7. Дімітрова-Бурлаєнко С.Д. Генеза поняття «креативна компетентність» у контексті психолого-педагогічних досліджень. Педагогіка та психологія. 2017. Вип. 58. - С. 3-14.
8. Грек О. М. Особливості використання інформаційних технологій в розвитку креативності підлітків. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. К.: Видавництво «Фенікс», 2019. Т. XII. Психологія творчості. Випуск 26. С. 86-94.
9. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс: Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 388 с.
10. Євдокимова Н. О., Тимців М.М. Вплив тривожності старшокласників на оцінку ними якості їх життя. Актуальні проблеми психології. 2015. Т. 7, Вип. 38. С. 189-199.
11. Іванченко А.О. Психологія креативності особистості: теоретико-методологічний та прикладний аспекти: автореферат дис...дра психол наук. 19.00.01. Київ, 2017. 42 с.
12. Інтерактивні технології: теорія та методика: учбовий посібник. Пометун О. І., Побірченко Н. С., Коберник Г. І., Торчинська Т. А., Комар О.А. Умань - Київ. 2008. 95 с.
13. Карпенко Є. Вікова та педагогічна психологія : Актуальні студії сучасних українських учених : навчальний посібник. Дрогобич : Посвіт, 2014. 152 с.
14. Колеснік К.А. Основні орієнтири виховання підростаючого покоління в Україні. Наукові пошуки ХХІ століття: молодіжний вимір: III

Міжнародної дистанційної науково-практичної конференції (2 жовтня 2015 р.). Київ, 2015. С. 177-182.

15. Лавренчук Т. Особливості розвитку креативності дітей підліткового віку. Креативність особистості як фактор інноваційного розвитку суспільства : збірник наукових праць / за ред. доц. В.В. Павленко. Житомир, 2018. С. 97-101.

16. Лемак М.В., Петрище В.Ю. Психологу для роботи. Діагностичні методики: збірник. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород: Видавництво Олександра Гаркуші, 2012. 616 с.

17. Лящ О. П. Юнацький вік як фактор розвитку емоційного інтелекту. Психологія: реальність і перспективи: Збірник наукових праць РДГУ. 2016. Вип. 7. С. 135-139.

18. Моляко В.О. Психологічна готовність до творчої праці. Київ, 1989. 36 с.

19. Мрихіна О. Курс креативного мислення: підручник. Tech StartUp School. 137 с. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/845/Підручник_Креативне_мислення.pdf (дата звернення: 02.09.2024).

20. Наконечна М. М. Особливості усвідомлення інтерсуб'єктних проявів особистості. Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень – 2017: Тези І міжнародної науково-практичної конференції (21 березня 2017 року, м. Переяслав-Хмельницький). Переяслав-Хмельницький, 2017. С. 290–292.

21. Немеш О.М. Віртуальна діяльність особистості: структура та динаміка психологічного змісту: Монографія. Київ: Слово, 2017. 391 с.

22. Носенко Е.Л., Шаповал М. Толерантність до невизначеності як системоутворювальний особистісний чинник творчої обдарованості / Е.Л.Носенко, М.Шаповал. Психологія суспільства. 2000. № 1. С. 97-106.

23. Опитувальник для оцінки мотивації досягнень успіхів (Махребін). URL: <https://vseosvita.ua/library/perelik-diagnosticnih-metodik-obstezenna-motivacijnoi-sferi-osobistosti-22493.html> (дата звернення: 02.09.2024).

24. Освіта в незалежній Україні: розвиток та конкурентоспроможність: інформаційно-аналітичний збірник. Міністерство освіти і науки України, Інститут освітньої аналітики. Київ, 2021. 451 с.

25. Основи психології та педагогіки. Визначення рівня самоактуалізації особистості. URL:https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/11prishak_osnovy_psiholog_pedagogiki_labpraktik/5.html (дата звернення: 03.09.2024).

26. Отич Д.Д. Креативність як копінг-ресурс підлітків. Молодий вчений. 2015. № 9. С.131–135.

27. Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник. Вид. 2-е, стер. Київ: Кондор, 2015. 469 с.

28. Павленко В.В. Креативність: сутнісна характеристика поняття. Креативна педагогіка: наук.-метод. журнал. Житомир, 2016. Вип. 11. С.120-131.

29. Павленко В.В. Особливості розвитку креативності дітей підліткового віку. Професійна освіта в умовах інтеграційних процесів: теорія і практика : збірник наукових праць / за заг. редакцією проф. Вітвицької С.С., доц. Колесник Н.Є. Житомир : ФОП Левковець, 2017. У 2-х ч. Ч. І. С. 89-94.

30. Павленко В.В. Педагогічні умови для розвитку креативності учнів у сучасному педагогічному процесі. Проблеми освіти: збірник наукових праць. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України. Вінниця: ТОВ «Нілон-ЛТД», 2018. Вип. 88 (частина 2). С. 138–148.

31. Павленко Т.В. Особистісні чинники розвитку комунікативних властивостей підлітків: дисс.. канд.. психол. наук. 19.00.07. Київ, 2020. 249 с.

32. Педагогічний словник / за ред. М. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2001. 516 с.

33. Передерій О. Розвиток креативного мислення старшокласників як пріоритетний напрямок діяльності сучасної української школи. Science and Education, 2018, Issue 11-12. Р. 16-24.

34. Пугачов Д.Л. Психологічні особливості формування образу «Я» комп'ютерно-залежними молодшими підлітками: дис..канд. психолог. наук. 10.00.05 – соціальна психологія. Київ, 2020. 262 с.

35. Пушкар В.А. Психологія адиктивної поведінки: Методичні рекомендації до курсу «Психологія адиктивної поведінки» для студентів IV курсу спеціальності «Психологія». Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка, 2010. 84 с.

36. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник. 2-ге вид. Київ: Каравела. 2007. 400с.

37. Столяренко О. Б. Психологія особистості. Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.

38. Терещенко С. Змістовні характеристики креативності підлітків у контексті сучасних методологічних підходів. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2019. Вип. 27. С.121–127.

39. Тест творчого мислення Е. Торренса. Психологія життя. URL: https://vikanakon.at.ua/load/test_tvorchogo_mislennja_e_torrensa/1-1-0-8 (дата звернення: 02.09.2024).

40. Устименко О.О. Особливості формування комунікативної культури підлітків. Педагогіка. Методичні матеріали. 2020. URL: <https://naurok.com.ua/osoblivosti-formuvannya-komunikativno-kulturi-pidlitkiv-148166.html> (дата звернення: 01.09.2024).

41. Хом'як А. П. Педагогічні технології формування комунікативної компетентності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу : автореф. дис.. канд. пед. наук. Київ, 2010. 20 с.

42. Хом'як А. П. Педагогічні технології формування комунікативної компетентності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу : автореф. дис.. канд. пед. наук. Київ, 2010. 20 с.

43. Цивенко Я.І. Використання інтерактивних технологій навчання на уроках математики, методичні рекомендації. Маріуполь. 55 с.

44. Чопенко, О., Чайкіна, Н. Психологічний аналіз впливу булінгу на поведінку підлітків в залежності від психосоціальної адаптивності. Scientific Collection «InterConf». 2022. № 138. С.212–215.

45. Шевченко Н. Ф., Кучинова Н. М. Креативна складова професійного мислення: теоретичний та практичний вимір. Павлоград: ТОВ «ІМА-прес», 2018. 240 с.
46. Sternberg R.J. The nature of creativity // Creativity Research Journal. 2006. №1. P. 87–98.
47. Suchman J.R. Creative thinking and conceptual Growth. New York: John Wiley and Sons. 2013. 336 p.
48. Torrance E.P. Guiding Creative Talent . New York: Prentice-Hall. 2012. 278 p.